

**Pr. conf. dr. Cristian Gagu,
Facultatea de Istorie, Filosofie și Teologie,
Universitatea „Dunărea de Jos“ din Galați**

A PARTICIPAT EPISCOPUL DE TOMIS LA SINODUL I ECUMENIC?

Abstract: *The matter of the Bishop of Tomis' participation in the 1st Ecumenic Synod from Nicea is still one of the most controversial problems of the Romanian Christian history.*

The main causes of this reality consists in the small number of the wills which can offer us information about the participant bishops in the 1st Ecumenic Synod from Nicea, the bad conditions of the copies made after the genuine list with the bishops who took part in that event's signatures and in the ambiguous information offered by the Byzantine chroniclers from the IVth – VIth centuries.

Moreover, it must be seen from the beginning that in none of the wills that refer to the developing of the 1st Ecumenic Synod is the Tomis bishop's who wrote in participation at this mentioned synod. Some pieces of news, both vague and ambiguous are invoked though by some historians to support this work. The most important piece of news according to this is considered to be the one offered by Eusebiu of Cezareea, who wrote in "Happy Emperor Constantine's Life", referring to the bishops who had taken part in the synod that "not even the Scyths' was missing from the group"...

This piece of information is considered by most of the Romanian scientists and especially of the theologians but not only, as being the most representative proof in favour to the Tomis bishop's presence at this synod. Most of their opinion is that the term "Scyth" names the bishop from the Scythia Minor province.

Other scientists, analysing the way Eusebiu enumerated the provinces from the Empire and the regions outborder this which were represented by bishops at the Synod, noticed that this respected the principle of enumeration in alphabetical order, thus, summing up that the Scyth represented an area out of the Empire, known as North-Pontic Scythia.

Although it seems plausible, these hypotheses raise some problems. The most important is represented by the fact that in the list with the names of the participants at the Nicean Synod there was no bishop to be identified as being that region representative, as in the Persian case, represented by John. There is also the question how much was the Christianity spread at the beginning of IVth century in those

territories, so there was a bishopric and a bishop, unlikely that such a church structure to exist, where exactly was that Episcopal chair located.

Taking into consideration, firstly, the geographical order enumeration of the provinces represented by bishops at the Ist Ecumenic Synod and, secondly, the fact that at the IInd Ecumenic Synod from Constantinople, the chair of the bishop Aeterius of Kersones from Crimeea was located in Scythia province, thus it becomes more plausible the identification of the Scyth mentioned by Eusebiu with the bishop Cadmus of Bosfor from Crimeea.

Another piece of information that seemed interesting to the scientists, raising also some other controversies according to the Tomitan bishop's presence at the Nicean Synod, is provided by the lists with the names of the bishops taking part in this synod. In some of these documents there is the signature of one bishop Marcos of Tomeon, Marcostomes, in some others Qoumeon, Komeon itoi Kavaris or Comeonsis/Comeensis.

According to the toponym, some scientists identified the bishopric which was represented by the bishop Marcos at the synod with the one of Tomis, considering that the toponyms Komeon/Comeensis are derivations from Tomeon/Tomeensis caused by the negligence of some clerks. The researchers think that the correct name of this toponym is Tomea and not Komea/Comea, locating this in the Mediterranean Dacia.

In fact, it seems that the whole argument created around this Marcus Comeensis is a false one. Some researchers concluded that, sustained by the texts, the so called bishop Marcus Comeensis did not exist in reality, and thus there was no Comean bishopric in the Mediterranean Dacia. His presence between the signatories of the decisions from the Nicea Synod being an interpolation caused by the negligence of the Latin clerks as a result of some errors caused by the name Marcus worn by other two bishops, of Calabria and of Euboea, inscribed in the final part of the lists with the names of the Synod's participants.

Trying to fix the problem of Tomitan bishop's participation at this synod maybe there are not to lack importance the data about the religious situation from Scythia Minor in the following period.

Thus, there mustn't be neglected the fact that in Scythia Minor the Nicean faith was intercepted and respected, while in other Danubian provinces the Arianism was adopted by some bishops whose predecessors had subscribed to the blaming of this heresy in Nicea. The Scythia Minor Christians' devotion towards the Nicean confession of faith and their resistance to the Arian offensive can be explained through the fact that they received the Nicean faith directly from one of the participants at the synod, that pleads indirectly for the presence of the bishop of Tomis at the synod.

Moreover, the importance of the Scythia Minor province, which was situated at the border of the Empire with the barbarian peoples from the North of the Danube, both from the ecclesiastical-missionary aspect and from the military strategical one, imposed the participation of the Tomis bishop at the synod.

On the other hand, there must be emphasised the fact that Scythia Minor province was not represented at the synods developed in Sardica, in 343, and in Sirmium,

348-358. This indicates the issue of presence of a hierarch in the Episcopal chair of Tomis 325-368, when the Betranion bishop was certified.

Taking all these into consideration, the bishop holiday would be the most plausible cause, if perhaps only which can explain the absence of the Tomitan hierarch from the 1st Ecumenic Synod from Nniceea.

This idea seems to be confirmed by a funerary inscription discovered at Tomis/ Constanta from where we can conclude that the bishop of Tomis received a martyr's death under Liciniu, 319-324. Thus, there being a high probability that in the 1st Ecumenic synod from Niceea, the Episcopal chair of Schythia Minor, being thus vacant.

Taking into consideration all the above mentioned and the the importance that Scythia Minor provence had for the Empire, could this have been represented at the Synod in the absence of its holder by the bishop Teophil of Gothia, whose Episcopal chair was found most probably in Pietroasele (the Buzau Mountains)? We consider that this hypothesys should not be ignored having some arguments in its fovour.

Firstly, it would be the geographical closeness of the two provinces, under which we can assume the existence of some relationships between the bishops of the two churches since that period, these relationships being confirmed by the correspondence between Saint Basil the Great with the governor of the Scythia Minor provence, Iunius Soranus and with the bishop Betranion of Tomis, half of the century later. Through this correspondence, he requested mediation referral to Cezareea of Saint Sava from Buzau's relics.

Moreover, the itinerary of the bishop Teophil of Gothia to Niceea would have passed most probably through Tomis, where he would be embarked on a ship, the journey by ship being more comfortable, safer and faster. On this occasion, the Tomitan Church representatives could have authorised him to take part on the behalf of Scythia Minor Church at the Synod, if not officially, at least formally, and at the end of it at his return Teophil would give as a precious gift profession and keeping truthful faith decided by the Niceean Synod.

Thus, the presence of the bishop of Scythia Minor at the 1st Ecumenic Synod from Niceea in 325 cannot be confirmed as there is no evidence to prove this fact until now. In the extent, that future archaeological discoveries from Scythia Minor area will prove that in 325 the Episcopal chair of Tomis was not vacant there will be entitled to support the Tomitan bishop's attendance in the 1st Ecumenic Synod.

Keywords: the 1st Ecumenic Synod, bishop, Scyth, Scythia Minor, Tomis, Tomea/ Comea.

Lămurirea chestiunii participării sau nu a episcopului din Scythia Minor la desfășurarea lucrărilor Sinodului I Ecumenic continuă să fie o provocare pentru istorici, români ori străini, teologi ori laici. Fără a avea pretenția de a emite sentințe absolute, studiul de față își propu-

ne ca, în urma analizării principalelor izvoare istorice ce oferă date despre participanții la acest sinod, precum și a celor mai importante și pertinente studii pe această temă de până acum, să evidențieze concluziile ce se impun și să avanseze anumite ipoteze.

Chestiunea participării episcopului de Tomis la Sinodul I Ecumenic de la Niceea este încă una din problemele controversate ale istoriei creștinismului românesc. Cu toate acestea, spre deosebire de alte asemenea subiecte controversate, precum propovăduirea Evangheliei Mântuitorului Iisus Hristos în Scythia Minor de către sfinții Apostoli Andrei și Filip ori localizarea geografică a episcopiei Gothiei, al cărei episcop a participat la Sinodul I Ecumenic, care au beneficiat din partea cercetătorilor de importante studii pentru lămurirea lor, această temă a fost abordată de cercetători, fie ei români ori străini, istorici, filologi sau teologi, cel mai adesea tangențial, în bibliografia ei existând doar două sau trei astfel de studii care să-și fi propus să o elucideze. Prin urmare, nu s-a ajuns încă la o soluție general acceptată în această privință, problema rămânând deschisă dezbaterilor și disputelor.

Principalele cauze ale acestei stări de fapt rezidă în numărul mic al izvoarelor care pot oferi informații cu privire la episcopii participanți la Sinodul I Ecumenic de la Niceea, pe de o parte, și, pe de alta, în starea deplorabilă¹ în care se găsesc copiile realizate după lista originală cu semnăturile episcopilor participanți la sinod. De altfel, aceste copii, realizate de-a lungul unei perioade de timp relativ mare, constituie o primă categorie de surse pentru această temă. O a doua categorie de izvoare este reprezentată de scrierile cu caracter istoric ale cronicarilor bizantini din secolele IV-VI care au consemnat principalele evenimente ale vieții bisericești din acea perioadă.

De la bun început trebuie observat faptul că în niciunul din izvoarele amintite nu este consemnată participarea episcopului de Tomis la Sinodul I Ecumenic de la Niceea, fără însă ca de aici să rezulte, pe cale de consecință, că episcopul de Tomis nu a participat la acest sinod, căci, potrivit lui C.-J. Hefele, „se știe foarte bine că mai mulți episcopi ale căror nume nu se află printre semnături au participat totuși la si-

---

1. Ernest Honigmann, *Recherches sur les listes des pères de Nicée et de Constantinople*, în „Byzantion“, t. XI (1936), p. 433.

nodul de la Niceea². În cazul nostru există totuși unele informații, controversate din pricina unor termeni neclari, cu înțeles ambiguu, ori a unor toponime greu de identificat cu exactitate, pe care unii cercetători le-au socotit drept dovezi ale participării ierarhului tomitan la sinodul niceean, interpretându-le în acest sens.

Cea mai importantă știre în această privință este socotită a fi cea oferită de Eusebiu de Cezareea, care a participat la ședințele sinodului niceean, fiind deci martor ocular al desfășurării lucrărilor acestuia.

În *Viața fericitului împărat Constantin*, referindu-se la episcopii participanți la sinod, acesta scria că „s-au adunat acolo, trimiși de toate Bisericile (care cuprindeau Europa întreagă, Libia și Asia), cei mai de seamă slujitori ai lui Dumnezeu. În una și aceeași casă de rugăciune au putut încăpea și sirieni și cilicieni și fenicieni și arabi și palestinieni (de parcă însuși Dumnezeu ar fi făcut-o deodată mai încăpătoare), iar odată cu aceștia: egipteni, tebani, libieni și trimiși veniți tocmai din Mesopotamia; era de față și un episcop al Persiei; *nu lipsea din ceată nici cel al sciților*; Pontul, Galatia, Capadocia și Asia, Frigia și Pamfilia își aveau și ele trimișii lor; la fel cu tracii și cu macedonenii, cu aheenii și cu epiroții, precum și cu celelalte neamuri, aflate încă și mai departe...³.

Informația potrivit căreia din soborul episcopilor întruniți la sinod nu lipsea „*nici cel al sciților*” este socotită de majoritatea cercetătorilor români, a teologilor îndeosebi, dar nu numai, drept cea mai elocventă dovadă în favoarea prezenței episcopului tomitan la acest sinod, în opinia majorității termenul „scit” desemnându-l pe episcopul din provincia Scythia Minor.

2. C.-J. Hefele, *Histoire des Conciles*, t. I, p. I, l. II, c. II, Paris, 1908, p. 624.

3. Eusebiu de Cezareea, *Viața lui Constantin cel Mare*, III, 7, studiu introductiv de Emilian Popescu, traducere și note de Radu Alexandru, în „Scrieri, partea a doua”, col. „Părinți și scriitori bisericești”, vol. 14, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1991, p. 128; Casiodor folosește pluralul „sciți” – Casiodor, *Istoria bisericească tripartită*, cartea a II-a, cap. I, traducere de Liana și Anca Manolache, introducere și note de pr. prof. dr. Ștefan Alexe, col. „Părinți și scriitori bisericești”, vol. 75, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1998, p. 82.

În acest sens interpretează textul în cauză Dan Gh. Teodor, pentru care episcopul scit păstorea „evident în Scythia Minor”⁴, Vasile Itineanț⁵, Liliana Trofin⁶, Vasile Mărculeț⁷, pr. Mircea Păcurariu⁸, prof. Emilian Popescu⁹, pr. Nicolae Dură¹⁰, pr. Adrian Gabor¹¹. Singurul argument invocat însă în favoarea acestei opinii este cel potrivit căruia încă din vremea lui Strabon Scythia desemna regiunea Dobrogei, astfel stând lucrurile și în primele secole creștine.¹² Această opinie este susținută și de autorii germani ai unui atlas al antichității creștine¹³.

Alți cercetători, analizând modul în care Eusebiu a enumerat provinciile din cadrul imperiului și regiunile din afara granițelor acestuia

4. Dan Gh. Teodor, *Creștinismul la est de Carpați de la origini până în secolul al XIV-lea*, Ed. Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 1991, p. 54.

5. Vasile Itineanț, *Viața creștină la Dunărea de Jos (secolele IV-VI d. Hr.)*, Ed. Universității de Vest, Timișoara, 2006, p. 192.

6. Liliana Trofin, *Romanitate și creștinism la Dunărea de Jos în secolele IV-VIII*, Ed. Universității din București, 2005, p. 170; idem, *Istoria creștinismului la nordul Dunării de Jos (secolele I-XIV)*, curs universitar, Ed. Universității din București, 2008, p. 150.

7. Vasile Mărculeț, *New observations on the organization of the church in Scythia Minor at the end of 3rd c. and beginning of 4th c.*, în „Istros”, XIV, Ed. Istros, Brăila, 2007, p. 351.

8. Pr. Mircea Păcurariu, *Sfinți daco-romani și români*, Ed. Trinitas, Iași, 2007, p. 49.

9. Emilian Popescu, *Dobrogea și teritoriile românești nord-dunărene în secolele IV-VI*, în „Symposia Thracologica”, 7, București, 1989, p. 195 și în „Istorie bisericească, misiune creștină și viață culturală, I, De la începuturi până în secolul al XIX-lea”, Ed. Arhiepiscopiei Dunării de Jos, Galați, 2009, p. 58; idem, *Ierarhia ecclesiastică pe teritoriul României. Creșterea și structura ei până în secolul al VII-lea*, în „Biserica Ortodoxă Română”, CVIII (1990), nr. 1-2, p. 151-152; idem, *Theophilus Gothiae, episcop în Crimeea ori la Dunărea de Jos?*, în „Studii teologice”, seria a II-a, XXXIX (1987), nr. 5, p. 81.

10. Pr. Nicolae Dură, „Scythia Minor” (Dobrogea) și Biserica ei Apostolică; Scaunul Arhiepiscopal și Mitropolitan al Tomisului (sec. IV-XIV), Ed. Didactică și Pedagogică, București, 2006, p. 18.

11. Pr. Adrian Gabor, *Biserica și Statul în primele patru secole*, Ed. Sofia, București, 2003, p. 214.

12. Alexandru Suceveanu, *Contributo alla storia des cristianesimo nella Scizia Minore*, în „Opuscula Scythica”, 14, Ed. Academiei Române, București, 2009, p. 281-283.

13. F. van der Meer, Christine Mohrmann, *Atlas de l'antiquité chrétienne*, traducțiune de Denise van Weelderden-Bakelants et Pierre Galliet, préface de Henri-Irénéé Marrou, Paris-Bruxelles, harta 4.

care au fost reprezentate de episcopi la sinod au observat „corectitudinea geografică impecabilă”¹⁴ respectată de acesta, conchizând, prin urmare, că scitul „nu reprezenta Scythia Minor, nici Goția din Crimeea, ci un teritoriu din afara imperiului... ce se întindea din Ucraina până în Asia Centrală”¹⁵, cunoscut sub numele de Scythia nord-pontică. În sprijinul acestei afirmații Bolșacov-Ghimpu invocă și un alt argument pe lângă cel al enumerării în ordine geografică, anume faptul că „în Balcani din lista lui Eusebiu, în comparație cu listele sinodale, mai sunt omise și provinciile: Moesia, Dacia, Dardania și Thesalia”, de unde rezultă că „amintirea Sciției în listă, alături de alte regiuni din afara imperiului” nu reprezintă „o eroare a autorului de amplasare geografică a provinciei Scythia Minor, cum au presupus unii cercetători”, fiind vorba, deci, „de o regiune complet diferită”¹⁶ de aceasta.

Opinia potrivit căreia „scitul” amintit de Eusebiu în scrierea sa nu poate fi socotit episcopul Tomisului din Scythia Minor este îmbrățișată și de majoritatea cercetătorilor străini, părerile acestora privind zona geografică din care venea „scitul” diferind însă de cea a cercetătorilor români citați mai sus. Astfel, C.-J. Hefele afirma că „scitul” era episcop din Scythia Maior (Gothia), în niciun caz din Scythia Minor.¹⁷ J. Zeiller este de părere că „scitul” de care pomenește Eusebiu era unul din episcopii din Crimeea, ocupată la acea vreme de goți, Theofil al Gothiei sau Cadmus de Bosphor¹⁸. A. Vasiliev îl identifică pe „scitul” eusebian cu Theofil al Gothiei dar, spre deosebire de Zeiller, care îl plasa pe Theofil în Gothia din Crimeea, el socotește că Theofil era episcopul goților din Scythia Minor.¹⁹

14. Nelu Zugravu, *Studiu introductiv*, vol. „Fontes Historiae Daco-Romanae Christianitatis”, trad. inedite din latină și greacă de Mihaela Paraschiv, Claudia Tărnăuceanu, Wilhelm Drancă; selecția textelor, studiu introductiv, notițe biobibliografice, note și comentarii, indice de Nelu Zugravu, Ed. Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2008, p. 73.

15. A. A. Bolșakov-Ghimpu, *Episcopul de Tomis a participat la Sinodul I Ecumenic de la Niceea?*, în „Glasul Bisericii”, anul XXXIII (1974), nr. 5-6, p. 444.

16. *Ibidem*.

17. C.-J. Hefele, *op. cit.*, t. I, p. I, l. II, c. II, p. 404.

18. Jacques Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain*, col. „Studia Historica”, vol. 48, Roma, 1967, p. 172.

19. A. A. Vasiliev, *The Goths in the Crimea*, Cambridge, Massachusetts, 1936, p. 19 la E. Popescu, *Theophilus Gothiae...*, p. 77-78.

Deși unii cercetători continuă să-l plaseze pe episcopul Theofil al Gothiei în Crimeea²⁰, prof. Emilian Popescu a demonstrat că „există mai multe argumente în favoarea localizării lui Theofil în Gothia danubiană, decât în cea din Crimeea”²¹, opinie preluată și susținută de majoritatea istoricilor români²², astfel încât identificarea sa cu „scitul” menționat de Eusebiu devine imposibilă.

Deși ipoteza localizării geografice a Scythiei reprezentată la Sinodul I Ecumenic de episcopul „scit” amintit de Eusebiu în Scythia nord-pontică, ipoteză susținută de Bolșacov-Ghimpu și de Zugravu, pare a fi plauzibilă, ea ridică totuși unele probleme destul de însemnate. Cea mai importantă este reprezentată de faptul că în listele cu numele participanților la sinodul niceean nu apare niciun episcop care să poată fi identificat ca fiind reprezentantul acelei regiuni, ca în cazul Persiei, reprezentată de Ioan²³. De asemenea, se pune întrebarea cât de răspândit era creștinismul la începutul secolului al IV-lea în acele teritorii și cât de bine organizat din punct de vedere bisericesc încât să fi existat acolo o episcopie și un episcop și, în eventualitatea, puțin probabilă, în care o astfel de structură bisericească ar fi existat, unde anume era localizat acel scaun episcopal.

Având în vedere enumerarea în ordine geografică a provinciilor reprezentate de episcopi la Sinodul I Ecumenic, pe de o parte, precum și faptul că la Sinodul al II-lea Ecumenic de la Constantinopol scaunul episcopului Aeterius de Kersones din Crimeea era localizat în provincia Scythia²⁴, pe de alta, atunci devine mult mai plauzibilă identificarea scitului pomenit de Eusebiu cu episcopul Cadmus de Bosphor din Crimeea.

Asumarea acestei ipoteze ca fiind interpretarea corectă a textului lui Eusebiu de Cezareea nu înseamnă nicidecum soluționarea proble-

20. N. Zugravu, *op. cit.*, p. 99; A. A. Bolșakov-Ghimpu, *op. cit.*, p. 444.

21. E. Popescu, *Theophilus Gothiae...*, p. 81; idem, *Ierarhia ecclesiastică...*, p. 154-158.

22. D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 54; L. Trofin, *Romanitate și creștinism...*, p. 171; pr. A. Gabor, *op. cit.*, p. 214.

23. E. Honigmann, *La liste originale des pères des Nicée*, în „Byzantion”, t. XIV (1939), p. 46.

24. Idem, *Recherches sur les listes...*, p. 442-443.

mei prezenței sau nu la Sinodul I Ecumenic de la Niceea a episcopului tomitan. În baza acestei interpretări a textului eusebian se poate afirma doar că „scitul“ nu era episcopul Tomisului, nu și că episcopul tomitan n-a participat la sinod.

Pentru lămurirea chestiunii în cauză trebuie avute în vedere și celelalte informații oferite de izvoarele istorice, oricât de neînsemnate, neclare sau controversate ar fi ele. Ne referim în primul rând la *Istoria bisericească* a lui Gelasius de Cyzic, care completează știrile despre sinod preluate de la Eusebiu cu o altă informație referitoare la Scythia, și la listele cu numele și semnăturile participanților la sinodul niceean care oferă o altă informație, mult mai controversată și mai greu de elucidat, ce ar părea să confirme prezența prelatului din Tomis la sinod.

Gelasius din Cyzic consemnează faptul că, după adoptarea hotărârilor convenite, la inițiativa împăratului Constantin cel Mare sinodalii au desemnat din rândul celor care au subscris credinței niceene pe unii „bărbați sfinți și apostolici“, prin intermediul cărora au fost trimise scrisori de aducere la cunoștință despre cele stabilite de sinod „*ad omnes sanctas sub coelo Dei ecclesias*“²⁵. Astfel de scrisori a trimis „Alexandru, episcop de Thessalonic, prin mijlocirea celor care sunt socotiți a fi în subordinea sa, Bisericilor din prima și a doua Macedonia, dimpreună cu cele din Grecia și din toată Europa, din cele două Scythii și mai apoi tuturor celor din Illyricum, din Thesalia și Achaia“ (II, 27).²⁶

Interpretând această informație, Nelu Zugravu afirmă că „dacă istoricul bisericesc a avut în vedere aici Scythia Maior și Scythia Minor, iar nu Gothia și Bosphorus, ai căror titulari – Theophilos, respectiv Cadmos – figurează pe listele de participanți de la Niceea, atunci e neîndoielnic că reprezentantul diocezei dintre Dunărea de Jos și Marea Neagră nu luase parte la conciliu, de vreme ce prelatul tesalonican îi trimisese o epistolă de notificare a hotărârilor adunării episcopale“

25. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collection*, Leipzig, 1901, 2, 927.

26. Gelasius de Cyzic, *Istoria bisericească*, traducere de Mihaela Paraschiv, în vol. „*Fontes Historiae Daco-Romanae Christianitatis*“, p. 497.

și încheie conchizând că „siguranța» celor care susțin prezența episcopului din Scythia Minor la primul conciliu ecumenic de la Niceea e serios subminată²⁷.

Din textul lui Gelasius din Cyzic nu reiese nicicum faptul că aceste scrisori ar fi fost trimise exclusiv episcopilor care nu au participat la sinod, după cum afirmă Zugravu, aceasta fiind doar opinia sa, pe care nu a argumentat-o în niciun fel. Este însă la fel de adevărat că acest pasaj din scrierea lui Gelasius din Cyzic nu poate fi interpretat nici ca o dovadă a prezenței episcopului tomitan la sinod, așa cum face prof. Emilian Popescu.²⁸

Despre astfel de epistole de notificare a hotărârilor adoptate la Niceea ce au fost trimise episcopilor care nu au putut participa la sinod fac mențiune Eusebiu de Cezareea și episcopul Teodoret al Cirului.²⁹ Informațiile oferite de Eusebiu nu sunt însă foarte clare în această privință. Mai întâi el scrie că „amintirea sinodului Constantin a reținut-o și pentru cei care nu luaseră parte la el, într-o scrisoare³⁰ și încheie afirmând că „împăratul a trimis câte un exemplar al scrisorii – care-i avea în vedere pe toți – în toate provinciile imperiului³¹. Nu este clar dacă scrisoarea îi avea în vedere pe toți episcopii care nu au participat la sinod sau pe toți episcopii din imperiu (atât pe cei care nu au participat, cât și pe cei care au participat la sinod). Luând în considerare precizarea făcută la final, anume că scrisoarea „îi avea în vedere pe toți“, după ce inițial afirmase că a fost scrisă pentru cei care nu au participat la sinod, pare mai plauzibilă a două variantă, altfel acel „pe toți“ nu-și mai are logica în contextul citat. Despre această scrisoare face amintire și Teodoret al Cirului, potrivit căruia ar fi fost adresată însă „celor care au lipsit de la sinod³².

27. N. Zugravu, *op. cit.*, p. 74.

28. E. Popescu, *Theophilus Gothiae...*, p. 81, nota 47.

29. Eusebiu de Cezareea, *op. cit.*, III, 16-20, p. 132-135; Teodoret, episcopul Cirului, *Istoria bisericească*, I, 10-11, traducere de pr. Vasile Sibiescu, în „Scrieri, partea a doua“, col. „Părinți și scriitori bisericești“, vol. 44, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1995, p. 48-50.

30. Eusebiu de Cezareea, *op. cit.*, III, 16, p. 132.

31. *Ibidem*, III, 20, 3, p. 135.

32. Teodoret, episcopul Cirului, *op. cit.*, I, 11, 1, p. 50.

Acestei scrisori, alcătuită de împăratul Constantin la masa dată de el în cinstea celor douăzeci de ani de domnie (vicennalia), după încheierea lucrărilor sinodului³³, i-a urmat o a doua, scrisă după plecarea episcopilor de la sinod și adresată celor care nu luaseră parte la el.³⁴

Indiferent dacă aceste scrisori au fost adresate doar episcopilor care nu au participat la sinod, așa cum rezultă din *Istoria* lui Teodoret al Cirului, sau deopotrivă și celor care nu au participat și celor care au participat la sinod, cum pare a reieși din referințele lui Eusebiu cu privire la prima epistolă, cert este că acestea au fost alcătuite de împăratul Constantin personal, nu de sinodali la inițiativa împăratului, așa cum menționează Gelasius.

Revenind la Gelasius, formulările sale „*omnibus sub coelo sanctis Dei ecclesiis*” și „*ecclesiis in...*”, prin caracterul lor general par a face referire la toate Bisericile din provinciile imperiului, nu doar la cele care nu au fost reprezentate de episcopi la sinod. Observăm, de altfel, că episcopul Alexandru al Tesalonicului a trimis astfel de epistole Bisericilor din provincii care fuseseră reprezentate la sinod, precum Macedonia și Achaia, reprezentate de câte doi episcopi, și Europa și Tesalia, de câte unul.³⁵ Prin urmare, faptul că a scris și Bisericilor din cele două provincii Scitia nu înseamnă în mod necesar că acestea nu au fost reprezentate la sinod.

Interpretarea dată de Zugravu textului lui Gelasius de Cyzic și concluzia emisă în baza acestei interpretări sunt infirmate de informații transmise chiar în paragrafele imediat următoare celui referitor la episcopul Alexandru al Tesalonicului. Într-unul din aceste paragrafe este consemnat faptul că episcopul Protogenes de Sardica a scris astfel de epistole, între alții, și pentru episcopul din Calauria/Calabria³⁶, ori acesta apare, precum vom vedea mai jos, între participanții la sinod, semnând cu numele Marcos de Calabria/Calavria³⁷, iar în altul că epi-

33. Eusebiu de Cezareea, *op. cit.*, III, 15, 1, p. 131; Teodoret, episcopul Cirului, *op. cit.*, I, 11, 1, p. 50.

34. Eusebiu de Cezareea, *op. cit.*, III, 22, p. 136.

35. E. Honigmann, *La liste originale...*, p. 48.

36. Mansi, *op. cit.*, 2, 882, 927.

37. *Patrum Nicaenorum nomina Latine Graece Coptice Syriace Arabice Armeniace*, ed. Henricus Gelzer, Henricus Hilgfeld, Otto Cuntz, Lipsiae, 1898, I 204, II 204, p. 50,

scopul Pistos de Marcianopolis a trimis o astfel de epistolă Bisericii din Atena³⁸, ori aceasta a fost reprezentată la sinod de un episcop ce purta același nume, Pistos³⁹.

Era firesc, în fond, ca și episcopii care au participat la sinod să primească un act oficial cu hotărârile sinodului, ca o mărturie a ceea ce a hotărât sinodul și pentru Bisericile în care se reîntorceau. În acest context scrisorile trimise de împărat reprezintă nu atât o confirmare și o întărire a celor adoptate de sinod, cât mai ales exprimă și transmit voința împăratului ca acele hotărâri să fie receptate și respectate.

O altă informație care a suscitat interesul cercetătorilor, creând totodată alte controverse în legătură cu prezența episcopului tomitan la sinodul niceean, este furnizată de listele cu numele episcopilor participanți la acest sinod.

Deși numărul izvoarelor care transmit aceste liste este destul de important având în vedere vechimea lor, totuși, din pricina neglijențelor copiștilor, prezintă foarte multe lacune, coruperi ale textului, confuzii, și, nu în ultimul rând, interpolări târzii. Toate aceste inconveniente au făcut ca unele știri să fie confuze și, prin urmare, dificil de elucidat sau să nu primească o explicație irefutabilă nici până acum. Este și cazul unui episcop Marcos, care în unele documente apare semnând Marcos de Tomeon⁴⁰, Marcostomes⁴¹, în altele de Qoumeon⁴², de Komeon itoi Kavaris⁴³ sau Comeonsis/Comeensis⁴⁴. Confuziile sunt create nu doar de numele episcopiei pe care o reprezenta, ci și de provincia în care este localizată această episcopie în listele în cauză. Unele

III 212, p. 55; Cuthbertus Hamilton Turner, *Ecclesiae occidentalis monumenta iuris antiquissima*, fasc. I, pars. I, Oxonii, 1899, I 205, III 205, IV 205c, p. 84-85.

38. Mansi, *op. cit.*, 2, 882, 930.

39. *Patrum Nicaenorum nomina...*, I 209, II 209, III 209, IV 193, p. 54-55; C. H. Turner, *op. cit.*, I 210, II 210, III 210, IV 210, V 210, p. 86-87.

40. E. Honigmann, *La liste originale...*, p. 48.

41. C. H. Turner, *op. cit.*, Appendix II, p. 98; E. Honigmann, *La liste originale...*, p. 39; A. A. Bolșakov-Ghimpu, *op. cit.*, p. 443.

42. Michel le Syrien, *Chronique*, trad. Chabot, t. I, l. VII, c. II, Paris, 1899, p. 252.

43. E. Honigmann, *Sur les listes des évêques participant aux conciles de Nicée, de Constantinople et de Chalcedonie*, în „Byzantion“, t. XII (1937), p. 336.

44. Mansi, *op. cit.*, 2, 696, 701; *Patrum Nicaenorum nomina...*, II 202, III 202, p. 50-51; C. H. Turner, *op. cit.*, III 205b, IV 205b, p. 82-83.

surse localizează această episcopie în provincia Dacia⁴⁵, altele în provincia Europa⁴⁶, pentru ca în altele această episcopie și titularul său să lipsească cu desăvârșire.⁴⁷

În baza toponimului Tomeon unii cercetători⁴⁸ au identificat episcopia pe care a reprezentat-o episcopul Marcos la sinod cu cea a Tomisului, socotind că toponimele Komeon/Comeensis sunt corupte ale lui Tomeon/Tomeensis cauzate de neglijența unor copişti. E. Honigmann crede că în realitate lecțiunea corectă a toponimului în cauză este Tomea și nu Komea/Comea, localizând așezarea în cauză în provincia Dacia Mediterranea.⁴⁹

Într-un studiu având ca temă chiar chestiunea toponimelor Tomis și Tomea, Gh. Ștefan⁵⁰ a confirmat, pe baza informațiilor din *Istorie Bizantină* a lui Teofilact Simocata⁵¹, existența unei localități cu numele Tomea, situată în regiunea cetății Remessiana⁵² din Dacia Mediterranea.

Din scrierea *De aedificiis* a lui Procopius din Cezareea⁵³ reiese însă că Tomea era un simplu *castellum*, adică o simplă așezare civilă formată împrejurul unei tabere militare⁵⁴, prin urmare chestiunea existenței unei reședințe episcopale într-o astfel de așezare neînsemnată trebu-

45. Michel le Syrien, *op. cit.*, p. 252; E. Honigmann, *Sur les listes des évêques...*, p. 336; idem, *La liste originale...*, p. 48; *Fontes Historiae Daco-Romanae Christianitatis*, VI, 2, p. 173, 5a, b, p. 175.

46. *Patrum Nicaenorum nomina...*, II, III, p. 50-51; C. H. Turner, *op. cit.*, III 205b, IV 205b, p. 82-83; *Fontes Historiae Daco-Romanae Christianitatis*, VI, 4, p. 173.

47. *Patrum Nicaenorum nomina...*, I, IV, p. 50-51; C. H. Turner, *op. cit.*, I, II, V, p. 82-83; *Fontes Historiae Daco-Romanae Christianitatis*, VI, 1, p. 171, 3, p. 173, 6, p. 173, 7, p. 177.

48. L. Trofin, *Romanitate și creștinism...*, p. 170; idem, *Istoria creștinismului...*, p. 150; pr. A. Gabor, *op. cit.*, p. 214; pr. M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 49.

49. E. Honigmann, *La liste originale...*, p. 39-40.

50. Gh. Ștefan, *Tomis et Toméa, à propos des luttes entre byzantines et avars à la fin du VI siècle de notre ère*, în „Dacia”, t. XI, Bucurest, 1967, p. 253-258.

51. Teofilact Simocata, *Istorie bizantină*, II, 10, 12; VII, 13, 1; VIII, 3, 15, trad., introducere și indice de H. Mihăescu, Ed. Academiei, București, 1985, p. 48; 147; 160 – în transpunerea românească apare tradus doar Tomis, nu și Tomea, așa cum ar fi trebuit.

52. Astăzi localitatea Bela Palanka din Serbia.

53. Procopius, *De aedificiis*, IV, 4, Ed. I. Hauray, Leipzig, p. 123 la Gh. Ștefan, *op. cit.*, p. 256-257.

54. A. Suceveanu, *Contributions à la connaissance du village de la Dobroudja à l'époque romaine*, în „Opuscula Scythica”, 11, p. 211.

ie privită cu mare rezervă, știut fiind faptul că episcopia corespundea unei *civitas*, unitate administrativă a provinciilor romane care cuprindea orașul-cetate, în care se afla și reședința episcopului, și regiunea înconjurătoare, și că „au fost rare cazurile când a mai apărut încă un episcop într-un târg mai însemnat din teritoriu”⁵⁵. Mai mult decât atât, după cum ține să precizeze Gh. Ștefan, Tomea nu este atestată de o altă sursă antică și nici nu a fost identificată din punct de vedere arheologic.⁵⁶

Hierocles, care între 527-528 a alcătuit un *Ghid de călătorie*, confirmă existența a cinci orașe în provincia Dacia Mediterranea, Sardica, Pautalia, Germae, Naissus și Remessiana⁵⁷. Chiar dacă autorul a vizat împărțirea geografică civilă a imperiului și nu pe cea bisericească, având în vedere cele de mai sus, doar în cele cinci orașe putea exista o reședință episcopală, nicidecum într-un *castellum* cum pare să fi fost Tomea.

În fapt, s-ar părea că întreaga dispută creată în jurul acestui Marcus Comeensis este una falsă, în realitate neexistând nici episcopia Tomea în Dacia Mediterranea, în pofida afirmațiilor lui J. Coletto⁵⁸ și J. E. T. Wiltsch⁵⁹, care susțin existența acestei episcopii, fără însă a o putea proba cu vreun alt argument în afară de amintirea ei în listele în cauză, nici episcopul respectivei eparhii, Marcus. Prezența numelui acestuia și a pretensei episcopii de Comea/Tomea în unele liste cu numele participanților la Sinodul Ecumenic de la Niceea din anul 325 este pusă de H. Gelzer și J. Zeiller pe seama uneia din frecventele erori

55. A. A. Bolșakov-Ghimpu, *op. cit.*, p. 438-439.

56. Gh. Ștefan, *op. cit.*, p. 257.

57. Hierocles, *Ghid de călătorie*, în „Fontes Historiae Daco-Romanae Christianitatis”, II, publicate de Haralambie Mihăescu, Gheorghe Ștefan și alții, Ed. Academiei, București, 1970, p. 353.

58. Jacobo Coletto, *Illyrici sacri*, t. VIII, „Ecclesia Scopiensis, Sardicensis, Marcianopolitana, Achridensis et Ternobensis cum earum suffraganeis”, Venetiis, 1819, p. 112.

59. Johann Elieser Theodor Wiltsch, *Handbuch der Kirchlichen Geographie und Statistik von den Zeiten der Apostel bis zu dem Anfange des sehszehnten Jahrhunderts*, Berlin, 1846, p. 175, amintește între episcopiile din provincia Moesia Inferior și episcopia de Comea, ca sufragană a mitropoliei de Marcianopolis, având grijă să precizeze totuși că, în izvorul pe care l-a folosit, în dreptul episcopiei de Comea există o notă marginală ce face trimitere la „Euboea”.

săvârșite de cei care au copiat listele cu numele Părinților participanți la sinod, eroare cauzată de prezența în partea de final a listelor a episcopilor Marcus Calabriensis⁶⁰ și Marcus Euboensis.⁶¹

H. Gelzer este de părere că Marcus Comeensis, care apare doar în manuscrisele latine pe care le-a grupat sub cifrele II și III, „ex Marco Calabro repetitus esse videtur”⁶². Această opinie a fost împărtășită și de Jacques Zeiller, potrivit căruia în familia de manuscrise latine grupate de H. Gelzer sub cifra II Marcus Comeensis „îl precede cu un singur rând pe Marcus Calabriensis, a cărui apropiere a contribuit în mod sigur la greșeală”⁶³.

Același J. Zeiller, pe temeiul faptului că „în familia de manuscrise latine pe care Gelzer le-a grupat în ediția sa sub cifra III, Marcus Comeensis, înscris de altfel în provincia Europa, precede cu două rânduri pe Marcus Euboensis, înscris, printr-o eroare foarte vizibilă, în cea a Moesiei”⁶⁴, oferă și o a doua explicație pentru apariția în liste a acestui episcop, afirmând că „pretinsul Marcus Comeensis este un dublet deformat al lui Marcus Euboensis”⁶⁵.

Ambele opinii par a fi corecte, fiind confirmate de indicii aflate chiar în unele din listele cu pricina. Cea a lui H. Gelzer, acceptată și de J. Zeiller pe baza familiei de manuscrise II, pare a fi confirmată de expresia „Tomea itoi Kavaris”, ce se traduce prin „Tomea sau Kavaris”, care indică indecizia copistului, cauzată probabil de ambiguitatea surselor pe care le-a transcris, în a indica al cărei localități era în realitate episcop acest Marcus. Deși s-ar părea că dă credit ambelor posibilități, în realitate, fiind o conjuncție adversativă, acest „sau” (itoi) exclude în mod obligatoriu una din variante. Având în vedere faptul că nu există niciun singur argument care să pledeze pentru existența vreunei episcopii de Tomea, varianta corectă este Kavaris. Potrivit lui E. Honig-

60. *Patrum Nicaenorum nomina...*, I 204, II 204, III 212, IV 189, V 199, XI 198, VIII 205, IX 208.

61. *Ibidem*, I 210, II 210, III 205, XI 203, VIII 212, IX 214, V 205.

62. H. Gelzer, *Ordo patrum Nicaenorum restitutus*, în „*Patrum Nicaenorum nomina...*”, p. LIX.

63. J. Zeiller, *op. cit.*, nota 10, p. 168.

64. *Ibidem*.

65. *Ibidem*.

man, Kavaris este o transcriere greșită a numelui episcopiei de Kalabria⁶⁶, pe care a identificat-o cu localitatea Kalivri/Gelivri, aflată la 12 km de Selimvria⁶⁷.

Cea de-a doua părere emisă de J. Zeiller este susținută de alte izvoare în care, după numele episcopului Marcus de Tomea/Comea, apare numele episcopiei de Euboea, uneori ca o apozitie⁶⁸, alteori ca o notă marginală.⁶⁹

Deși listele cu numele participanților la sinodul niceean ar fi trebuit să furnizeze argumentul hotărâtor în baza căruia să poată fi afirmată sau infirmată în mod indubitabil prezența episcopului de Tomis la acest sinod, chestiunea în cauză rămâne totuși nerezolvată. Cercetarea acestor liste lămurește faptul că Tomea/Comea nu denumește Tomisul din Scythia Minor și că însăși prezența în unele din aceste liste a pretinsului episcop Marcos de Tomeon este o interpolare cauzată de neglijența copiștilor.

Faptul că episcopul tomitan nu apare în liste între semnatarii hotărârilor sinodului niceean nu constituie o dovadă de necontestat a neparticipării sale la sinod. Nu ar fi, de altfel, singurul caz al unui episcop care nu apare în liste deși a participat la sinod. Nici „scitul” nu apare în liste în mod explicit și nu poate fi identificat cu certitudine pe baza acestora, deși prezența lui la sinod este afirmată de Eusebiu de Cezareea.

În încercarea de a lămuri chestiunea participării episcopului de Tomis la Sinodul I Ecumenic de la Niceea poate că nu sunt lipsite de importanță nici datele despre situația religioasă din Scythia Minor din perioada de după sinod.

Astfel, deși participarea episcopului de Tomis la sinodul de la Niceea nu poate fi probată, nu trebuie neglijat faptul că în Scythia Minor

---

66. E. Honigmann, *Sur les listes des évêques...*, p. 337.

67. *Ibidem*, p. 339; astăzi localitatea Silivri din Turcia, pe țărmul Mării Marmara, aflată la 60 km de Istanbul.

68. Petrus Crabbe, *Concilia omnia, tam generalia, quam particularia*, t. I, Coloniae, 1538, p. 205 – Marcus Comeensis alias Eubee; Eusebio Amort, *Elementa juris canonici veteris et moderni*, t. II, cap. V, col. binio, p. 263, Ulm, 1757 – Marcus Comeensis al. Eubea.

69. *Sacrosancta concilia ad regiam editionem exacta*, t. II, ab anno CCCXXV ad annum CCCCI, studio Philip Labbei et Gabr. Cossarti, curante Nicolao Coleti, Venetiis, 1728, col. 59.

creința niceeană a fost receptată și respectată, în condițiile în care în alte provincii dunărene arianismul a fost îmbrățișat de unii episcopi ai căror predecesori subscriseseră condamnarea acestei erezii la Niceea, asemeni lui Domninus de Marcianopolis⁷⁰, urmașul episcopului Pistos care semna actele Sinodului I Ecumenic.⁷¹ Atașamentul creștinilor din provincia Scythia Minor față de mărturisirea de credință a Sinodului I Ecumenic de la Niceea a fost atât de puternic încât Bretanion (368-369), cel dintâi episcop tomitan atestat documentar după anul 325, s-a opus încercării împăratului Valens de a impune arianismul în Tomis, părăsindu-l împreună cu păstoriții săi pe împărat și suita acestuia în biserică în timpul Sfintei liturghii, pe care a continuat-o într-o altă biserică.⁷²

Această fidelitate a creștinilor din Scythia Minor față de mărturisirea de credință niceeană și rezistența lor în fața ofensivei arianismului poate că se explică tocmai prin faptul că au primit credința niceeană nemijlocit de la unul dintre participanții la sinod, episcopul de Tomis. Prin urmare, aceste evenimente pledează indirect pentru prezența episcopului de Tomis la sinod.

De asemenea, importanța pe care o avea provincia Scythia Minor, aflată la granița imperiului cu popoarele barbare din nordul Dunării, atât sub aspect strategic-militar, cât și sub aspect eclesiastic-misionar, impunea participarea episcopului de Tomis la sinod. Un argument în acest sens îl reprezintă prezența episcopului Terentius al Tomisului la al II-lea Sinod Ecumenic de la Constantinopol (381)⁷³ și alegerea sa drept garant al respectării hotărârilor acelui sinod, alături de alți nouă episcopi participanți.

Pe de altă parte, trebuie subliniat faptul că provincia Scythia Minor n-a fost reprezentată nici la sinoadele desfășurate la Sardica, în

70. Philostorgius, *Church History*, IX, 8, translated with an introduction and notes by Philip R. Amidon, S. J., coll. „Writings from the Greco-Roman world”, vol. 23, 2007, p. 127; J. Zeiller, *op. cit.*, p. 164, 419, 453.

71. *Patrum Nicaenorum nomina...*, I 205, II 205, III 204, V 200, VIII 206, IX 209, XI 199.

72. Sozomen, *Istoria bisericească*, VI, 21, în „*Fontes Historiae Daco-Romanae Christianitatis*”, II, Scriptores, București, 1930, p. 224-225.

73. E. Honigmann, *Recherches sur les listes...*, p. 442-443; *Fontes Historiae Daco-Romanae Christianitatis*, XVIII, p. 227.

anul 343⁷⁴, și Sirmium, între anii 348-358⁷⁵, ceea ce ridică problema prezenței unui ierarh în scaunul episcopal al Tomisului între anii 325 și 368, când este atestat episcopul Bretanion.

Având în vedere importanța provinciei Scythia Minor pentru imperiu din punct de vedere politic și bisericesc, precum și implicarea ulterioară a ierarhilor de la Tomis în desfășurarea sinoadelor ecumenice, vacanța scaunului episcopal ar fi cea mai plauzibilă cauză, dacă nu cumva și singura, care să explice posibila lipsă a ierarhului tomitan de la Sinodul I Ecumenic de la Niceea.

Arheologul I. Barnea opinează, pe baza unui fragment dintr-o inscripție funerară descoperită la Tomis/Constanța și a relatării din *Acta Sanctorum* despre pătımirea episcopului Titus sau Philus la data de 2 ianuarie, că ar putea fi vorba despre un episcop de Tomis, martirizat în timpul persecuției lui Licinius dintre anii 319-320.⁷⁶ N. Zugravu admite existența unui episcop al Tomisului „cândva între 308 și 324, când Scythia Minor a intrat în domeniul controlat de Licinius”, fără însă a-i atribui numele Titus/Philus întrucât consideră că relatarea din *Acta Sanctorum* în temeiul căreia unii cercetători l-au numit astfel ar fi redată greșit gramatical în martirologii, excepție făcând *Martyrologium Hieronymianum*, în care textul face referire la fiul acestui episcop – pueri christiani filii episcopii, și nu la numele acestuia – Fili/Titi/Phili episcopi.⁷⁷

În privința identității acestui episcop și a fiului acestuia care a pătimit lucrurile sunt departe de a fi fost lămurite. Cei care susțin că acest episcop de Tomis ar fi pătimit sub Licinius și s-ar fi numit Titus sau Philus invocă informația din martirologiul lui Notkerius Balbulus, care așază în rândul martirilor care au pătimit la Tomis împreună cu cei trei frați Argeus, Narcissus și Marcellinus, și pe episcopul Philus al

74. Pr. Ioan Rămureanu, *Sinodul de la Sardica din anul 343. Importanța lui pentru istoria pătrunderii creștinismului la geto-daco-romani*, în „Studii teologice”, XIV (1962), nr. 3-4, p. 146-182.

75. Idem, *Sinoadele de la Sirmium dintre anii 348 și 358. Condamnarea lui Fotin de Sirmium*, în „Studii teologice”, XV (1963), nr. 5-6, p. 226-316.

76. Ioan Barnea, *Inscripții paleocreștine inedite din Tomis*, în „Pontica”, 7, 1974, p. 377-379.

77. N. Zugravu, *op. cit.*, p. 82.

Tomisului – „Item Tomis Philii Episcopi”⁷⁸. Pe baza textului similar din *Martyrologium Hieronymianum*, „...în orașul Tomis, «ziua de prăznuire» a lui Claudio, Eugenius, Rodus și a celor trei frați, Argeus, Narcissus și Marcellinus, tânărul creștin, fiul episcopului, care, luat între cruciți sub Licinius...”⁷⁹, Zugravu afirmă că nu este vorba despre niciun episcop de Tomis cu numele Philus, ci despre fiul unui episcop⁸⁰. Trebuie precizat totuși și faptul că în celelalte martirologii referirea la „fiul episcopului” nu apare deloc.⁸¹

De altfel, chiar și în textul din *Martyrologium Hieronymianum* pe care-l prezintă *Acta Sanctorum* lipsește expresia „filii episcopi, qui sub Licinio inter tyrones comprehensus...”. Textul, citat din cel mai vechi manuscris al martirologiului Sfântului Ieronim⁸², consemnează că la 2 ianuarie „in civitate Tomis Claudonis, Eugenius, Rhodi, trium fratrum, Argaei, Narcissi et Marcellini pueri christiani et Diogini, Eugenti, Rodonis, Primae”⁸³.

Referitor la acești mucenici pomeniți de *Martyrologium Hieronymianum* ca împreună pătimitori cu cei trei frați editorul textului își exprimă îndoiala cu privire la pătimirea lor la Tomis, afirmând despre ei că, „ut plurima alia in eo Martyrologio, obscura sunt; fortassis etiam transposita, ut legendum sit”⁸⁴. Presupunând că numele acestor mucenici apar în text mai curând ca urmare a unei adăugiri ulterioare, și că textul este deci alterat, editorul se întreabă, pe bună dreptate, „deinde an *Christiani* coniungendum est cum *pueri*? an nomen Sancti est?”⁸⁵.

78. *Acta Sanctorum Ianuarii ex latinis et graecis, aliarumque gentium monumentis, servata primigenia veterum scriptorum phrasi*, tomus I, Antverpiae, 1643, 4, p. 83.

79. *Fontes Historiae Daco-Romanae Christianitatis*, LII, Martirologiul hieronimian, p. 403.

80. Nelu Zugravu, *op. cit.*, p. 82.

81. *Fontes Historiae Daco-Romanae Christianitatis*, XCI, Beda Venerabilis, 2, Martirologiu, p. 649; CV, Adon de Vienne, 2, Martirologiu, p. 697; 3, Vechiul martirologiu roman, p. 703; CVI, Usuardus, Martirologiu, p. 707; CXV, 2, Martirologiul bisericii Antissiodorensis, p. 755; CXX, Martirologiul roman, p. 775.

82. *Vetustissimum ms. Martyrologium S. Hieronimi*, în „Acta Sanctorum Ianuarii...”, tomus I, p. 135.

83. *Acta Sanctorum Ianuarii...*, tomus I, 5, p. 83; p. 135.

84. *Ibidem*, p. 135 – „sunt obscuri, ca mulți alții în acest martirologiu; poate chiar transferați, ca să fie citați”.

85. *Ibidem* – „apoi oare creștin este legat cu tânăr? oare numele este al Sfântului?”.

Există așadar posibilitatea, sesizată de editorul acestei celei mai vechi variante a textului, ca „pueri christiani” să nu se refere la Marcellinus, ci la un alt mucenic, al cărui nume nu este precizat, dar care în alte variante este numit „filii episcopi”, și acesta să fi fost recrutat în armata lui Licinius și să fi refuzat să slujească.

Și totuși, dincolo de remarcile editorului martirologiului Sfântului Ieronim din *Acta Sanctorum*, se poate observa o asemănare între două dintre numele ultimilor patru martiri amintiți, Diogini și Primae, cu numele a doi dintre mucenicii pomeniți în ziua următoare, la 3 ianuarie, Primus și Theogenis. Având în vedere asemănările dintre aceste nume putem bănui existența uneia din nenumăratele situații în care numele corupte ale unor mucenici apar în ziua precedentă sau în cea următoare celei în care sunt prăznuiți, transcrise din greșeală sau din neatenție de copiiști.

Dintre cele două nume atrage atenția cel al lui Theogenis, pentru care martirologiile și mineiele oferă o seamă de informații care, deși contradictorii, nu sunt total lipsite de relevanță, și chiar și o „passio”.

Potrivit unor astfel de martirologii Sfântul Mucenic Theogenis a fost fiul unui episcop al Tomisului și a fost înrolat în armata imperială între recruți, fiind aruncat în mare și înecat pentru că a refuzat să servească în armata lui Licinius, împreună cu un alt mucenic, Petru⁸⁶.

Potrivit mineielor Sfântul Mucenic Theogenis a fost episcop de Parium în Hellespont, fiind judecat și condamnat la moarte de tribunul Zelicinthius (cu variantele Telicentius și Licentius) pentru stăruința în mărturisirea credinței creștine. După ce a fost ținut în temniță timp de patruzeci de zile, răstimp în care îngerii au cântat împreună cu el imne de slavă lui Dumnezeu, în cele din urmă Theogenis a fost aruncat în mare și înecat. Trupul său, scos de valuri la țărm, a fost ridicat de patru creștini, Eutyclus, Eustachius, Zoticus și Germanus, și depus spre cinstire⁸⁷.

În *Acta* Sfântului Mucenic Theogenis sunt consemnate informații care diferă în parte de cele din martirologii și mineie. Potrivit acestui document Theogenis era fiu de episcop, a fost înrolat în rândul recru-

86. *Ibidem*, 2, p. 133.

87. *Ibidem*, 6, 8, p. 134.

ților în Frigia și de acolo a fost transferat în Hellespont, în cetatea Cizic, unde se afla staționată legiunea Secunda Traiana, fiind judecat și condamnat pentru refuzul său de a sluji în armata lui Licinius de tribunul Zelicinthus și ofițerul Possidonius. Pătîmind moarte mucenicească prin înec, trupul său a fost scos la țărîm de valuri, fiind ridicat de Eutychnus, Eustachius și Zoticus, împreună cu mai mulți frați, și depus în gospodăria lui Adamantius spre cinstire.⁸⁸

Deși informațiile pe care le prezintă *Acta* conferă faptelor relatate un aer de istoricitate și de autenticitate, similitudinile foarte mari cu pătimirea Sfântului Mucenic Teodor Tiron (17 februarie) l-au condus pe David Woods la concluzia că aceasta din urmă a constituit modelul după care a fost copiată cea atribuită Sfântului Mucenic Theogenis⁸⁹. De asemenea, Woods crede că autorul pătimirii Sfântului Mucenic Theogenis a plasat moartea martirică a acestuia la 3 ianuarie și în timpul lui Licinius fiind influențat de cultul Sfântului Mucenic Gordius, cinstit la aceeași dată.⁹⁰

Totuși, chiar dacă din evaluarea informațiilor relatate reiese că „nu poate exista niciun dubiu că pătimirea Sfântului Theogenis este o ficțiune”⁹¹, de aici nu rezultă și că „Theogenis este un mucenic fictiv”, așa cum crede Woods.⁹²

În acest context poate n-ar fi greșit dacă s-ar acorda o mai mare atenție martirologiilor care plasează pătimirea Sfântului Mucenic Theogenis la Tomis, putând presupune că eposibil a fi fiul episcopului de Tomis sau poate chiar episcopul de Tomis martirizat de Licinius.

V. Pârvan este de părere că în șirul aproape complet al episcopilor de Tomis există „un gol”, între episcopul din vremea lui Licinius și episcopul Bretanion din timpul lui Valens⁹³, subliniind totuși că aceas-

88. *Acta S. Theogenis Martyris*, în „Acta Sanctorum Ianuarii...”, tomus I, p. 134-135.

89. David Woods, *The Origin of the cult of St. Theogenes of Parium*, în „Greek Orthodox Theological Review”, 44 (1999), p. 388.

90. *Ibidem*, p. 411.

91. *Ibidem*, p. 417.

92. *Ibidem*, p. 412.

93. Vasile Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, Ed. Libra, București, 2000, p. 89.

tă lipsă a numelor episcopilor nu înseamnă în mod obligatoriu că scaunul nu a fost ocupat, ci doar că nu există știri despre acei episcopi, situație întâlnită și în cazul altor scaune episcopale.⁹⁴

Așadar, dacă episcopul de Tomis atestat de fragmentul de piatră funerară descoperit la Tomis/Constanța a pățimit moarte martirică sub Licinius, cândva între anii 319-324, există o foarte mare probabilitate ca la momentul desfășurării Sinodului I Ecumenic de la Niceea scaunul episcopal al Scythiei Minor să fi fost vacant.

Având în vedere aspectele evocate mai sus, și în condițiile importanței pe care o avea provincia Scythia Minor pentru imperiu, să fi fost reprezentată aceasta la sinod, în lipsa titularului ei, de episcopul Teofil al Gothiei, al cărui scaun episcopal se găsea cel mai probabil în zona munților Buzăului, la Pietroasele? Credem că această ipoteză nu trebuie ignorată, în favoarea ei putând fi invocate unele argumente.

Un prim argument îl reprezintă apropierea geografică a celor două provincii, în virtutea căreia putem presupune existența unor legături între episcopii celor două Biserici încă din acea perioadă, aceste legături fiind confirmate de corespondența purtată jumătate de secol mai târziu de Sfântul Vasile cel Mare⁹⁵ cu guvernatorul provinciei Scythia Minor Iulius Soranus și cu episcopul Bretanion al Tomisului⁹⁶ prin care solicita mijlocirea trimeriei la Cezareea a moaștelor Sfântului Sava de la Buzău.

De asemenea, itinerariul episcopului Theofil al Gothiei către Niceea va fi trecut cel mai probabil prin Tomis, unde se va fi îmbarcat pe

94. *Ibidem*, p. 69-70.

95. Sfântul Vasile cel Mare, *Epistole*, trad., introducere și note de pr. Teodor Bogdogae, ed. revăzută de Tudor Teoteoi, col. „Părinți și scriitori bisericești”, serie nouă, vol. 3, Ed. Basilica, București, 2010 – ep. 155, p. 242-243, ep. 164, p. 254-257, ep. 165, p. 257-258.

96. Cu privire la destinatarul epistolelor 164 și 165 ale Sfântului Vasile cel Mare a se vedea studiile pr. Ioan Rămureanu, *Sfântul Vasile cel Mare și creștinii din Scythia Minor și Dacia nord-dunăreană*, în vol. „Studia basiliana”, I, Ed. Basilica, București, 2009, p. 659-672; pr. Gheorghe Sibiescu, *Legăturile Sfântului Vasile cel Mare cu Scythia Minor (Dobrogea)*, în vol. „Studia basiliana”, II, Ed. Basilica, București, 2009, p. 17-32; pr. Ioan G. Coman, *Sfântul Vasile cel Mare și Biserica din Gothia. Despre misionarii capadocieni în Scythia Minor și în Dacia*, în vol. „Studia basiliana”, II, p. 33-48; pr. Ștefan Alexe, *Sfântul Vasile cel Mare și creștinismul românesc în secolul al IV-lea*, în vol. „Studia Basiliana”, II, p. 49-60; Emilian Popescu, *Sfinții Vasile cel Mare, Bretanion de Tomis și Martiriul Sfântului Sava „Gotul”*, în vol. „Studia Basiliana”, II, p. 61-78.

corabie, călătoria cu corabia fiind una mai comodă, mai sigură și mai rapidă, ocazie cu care reprezentanții Bisericii tomitane ar fi putut să-l delege să reprezinte la sinod, dacă nu oficial, măcar formal, și Biserica din Scythia Minor, iar la întoarcere Theofil le va fi predat ca dar de mare preț mărturisirea și păstrarea credinței dreptmăritoare hotărâtă de sinodul niceean.

În urma prezentării și analizării izvoarelor cunoscute până în acest moment se impun câteva concluzii cu privire la chestiunea participării sau nu a episcopului Tomisului la Sinodul I Ecumenic de la Niceea din anul 325.

Mai întâi, putem conchide că ierarhul „scit” de care face mențiune Eusebiu de Cezareea nu era episcopul Scythiei Minor.

În al doilea rând, pretinsul episcop Marcus Comeensis nu a existat în realitate, după cum nu a existat nici episcopia de Comea în Dacia Mediterranea, prezența acestuia între semnatarii hotărârilor sinodului de la Niceea fiind consecința unor erori comise de copiiști latini ca urmare a confuziei create de numele Marcus purtat de alți doi episcopi, de Calabria și de Euboea, înscriși în partea finală a listelor cu numele participanților la sinod.

Nu în ultimul rând, din datele istorice care indică moartea martirică a episcopului Tomisului între 319-324 în timpul persecuției lui Licinius, rezultă că la momentul desfășurării Sinodului I Ecumenic de la Niceea scaunul episcopal al Tomisului era cel mai probabil vacant.

Prezența episcopului Scythiei Minor la Sinodul I Ecumenic de la Niceea din anul 325, așadar, nu poate fi susținută, neexistând nicio dovadă care să probeze acest fapt până în acest moment. În măsura în care viitoare descoperiri arheologice din zona Scythiei Minor vor dovedi că în anul 325 scaunul episcopal al Tomisului nu era vacant va fi îndreptățită susținerea prezenței episcopului tomitan la Sinodul I Ecumenic.